

ברכת המצוות על מצוות עשה שהזמן גרמן

א. האם נשים שמקיימות מצוות עשה שהזמן גרמן יכולות לברך ברכת המצוות? למשל, האם אישה יכולה ליטול לולב בברכה?

חשוב על השאלה, מה היית עונה? חזור לשתי האפשרויות העקרוניות שפגשנו בדף הקודם, וחשוב על קשר אפשרי ביניהן לשאלה.

יתכן שהשאלה קשורה לאפשרויות העקרוניות שבהן דנו בדף הקודם. נשוב אליהן: א. מצוות עשה שהזמן גרמן פונות רק לגברים ולא לנשים שפטורות מהן. מאחר שכך, אישה שמחליטה לקיים את המצוה ולטול לולב אינה מקיימת בכך מצוה. ב. מצוות עשה שהזמן גרמן פונות לכל ישראל. התורה אמנם נתנה לאישה אפשרות להיפטור, כך שהקיום תלוי ברצונה, אך כאשר היא מחליטה לקיים מעשיה דומים למעשי גבר שמקיים את המצוה. נראה שלפי האפשרות השנייה נשים יכולות לברך: מאחר שהן מקיימות את המצוה, למה שלא יברכו ברכת המצוות? אולם, לפי האפשרות הראשונה נראה שנשים אינן יכולות לברך, שכן המעשה אינו בגדר קיום מצוה, מצוה שכלל אינה פונה אליהן ולא נצטוו בה.

נצא לדרך, אל רבותינו הראשונים, וכהקדמה נלמד את הסוגיה שסביבה הם דנו בשאלתנו (קידושין לא.):

אמר רב יוסף: מריש הוא אמינא (בהתחלה הייתי אומר) מאן דהוה אמר לי הלכה כר"י, דאמר: סומא פטור מן המצות, עבידנא יומא טבא לרבנן, דהא לא מיפקידנא והא עבידנא (שהרי אינני מצווה ובכל זאת אני מקיים את המצוות, כך ששכרי גדול יותר) השתא דשמעיתא להא דא"ר חנינא: גדול מצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה, אדרבה, מאן דאמר לי דאין הלכה כרבי יהודה (כך שאני כן מצווה) עבידנא יומא טבא לרבנן.

לפני שרב יוסף שהיה סומא שמע שגדול המצווה ועושה, הוא קיווה לשמוע שהלכה כדעת ר' יהודה שסומא פטור ממצוות כדי שיקבל שכר רב יותר על כך שאינו מצווה ובכל זאת עושה. רבנו תם לומד מגמ' זו שאדם שפטור ממצוה מסוימת יכול לברך על קיומה: אם הוא לא יכול לברך, כיצד היה שמח רב יוסף לשמוע שהוא פטור מהמצוות, הרי היה נמנע ממנו לברך! ובלשון הריטב"א שמביא את דברי רבנו תם (שם):

כתבו בתוספות כי מכאן היה מביא רבינו תם ז"ל ראייה דנשים במצות עשה שהזמן גרמן גרמא שהם פטורות אם באו לעשותן כיון דקיימא לן (עירובין צ"ו ב') דנשים סומכות רשות ויש להם שכר, אם רצו לברך עליהם מברכות ולא הויה ברכה לבטלה, דהא רב יוסף מעיקרא מאן דאמר ליה סומא פטור מן המצות עביד יומא טבא לרבנן, ואם איתא דכי הוה פטור מן המצות אינו מברך עליה כשעושה אותה אמאי עביד יומא טבא לרבנן הרי הוא מפסיד ברכות ויצא שכרו בהפסדו, דאמרינן בבבא קמא (ל"א) האי מאן דבעי למיהוי חסידא ליקיים מילי דברכות... הא לא אפשר שירצה רב יוסף להפטר מן המצות ולא יהא לו רשות לברך עליהם את השם ולזרוק ברכה מפיו, ועדיפא ליה אגרא דמאן דמפקיד ומברך (ודאי עדיף לרב יוסף השכר של מי שמצווה ומברך) מאגרא דמאן דלא מפקיד ולא מברך, אלא ודאי דרב יוסף מברך היה על המצות אפילו היא פטור מהם, ומינה שמעינן לנשים מן המצות שהם פטורות שאם באו לעשותן שמברכות עליהן.

ר"י חולק על דברי ר"ת, ולדעתו אין להוכיח מרצונו של רב יוסף לשמוע שהוא פטור ממצוות שאדם שפטור יכול לברך (ריטב"א שם):

והשיב עליו ר"י בעל התוספות ז"ל דמהא ליכא ראייה כלל, שאפילו תאמר שסומא לרבי יהודה אף על פי שהוא פטור מן המצות דין הוא שיברך עליהם, דאע"ג דפטור מן המצות מדאורייתא חייב הוא בהם מדרבנן, ובחובא דרבנן שפיר מצי לברך אשר קדשנו במצותיו וצונו דומיא דברכת נר חנוכה ומקרא מגילה כדאיתא בפרק במה מדליקין (שבת כ"ג א'), אבל נשים ממצות עשה שהזמן גרמא פטורות הן אפילו מדרבנן... וכיון שפטורות מהם אפילו מדרבנן היאך אומרות אשר קדשנו במצותיו וצונו הא ודאי ברכה לבטלה היא.

מהי דחייתו של ר"י? מה ההבדל בין סומא לאישה?

לטענתנו, נכון שמדברי הגמ' מוכח שגם אם סומא פטור ממצוות הוא עדיין מברך, אחרת רב יוסף לא היה רוצה להיפטר, אך אין להוכיח מכך שגם אישה מברכת: סומא פטור אמנם מהתורה אך חייב מדרבנן בעוד שאישה פטורה אפילו מדרבנן! לכן אישה אינה יכולה לברך, וכיון שפטורות מהם אפילו מדרבנן היאך אומרות אשר קדשנו במצותיו וצונו הא ודאי ברכה לבטלה היא'.

ב. רבותינו הראשונים נחלקו אפוא ובעקבותיהם הפוסקים. **השו"ע**, בעקבות הרמב"ם², פסק שנשים אינן מברכות (אור"ח תקפט, ו):

אף על פי שנשים פטורות, יכולות לתקוע; וכן אחר שיצא כבר, יכול לתקוע להוציאן, אבל אין מברכות ולא יברכו להן.

הרמ"א חולק ופוסק כדברי ר"ת שנשים יכולות לברך (שם):

הגה: והמנהג שהנשים מברכות על מצות עשה שהזמן גרמא על כן גם כאן תברכנה לעצמן. מחלוקת זו משפיעה על הבדלי מנהגים עד ימינו אנו בין נשים שאבות אבותיהן עלו לארץ מארצות ערב שרובן נוהגות שלא לברך, ובין נשים שאבות אבותיהן עלו לארץ מארצות אירופה שנוהגות לברך.

ג. נשוב אל האפשרויות השונות בקשר שבין הנשים למצוות. האם נוכל ללמוד מעמדת ר"ת שנשים מברכות שלדעתו המצוה פונה עקרונית גם לנשים? האם נוכל להסיק מכך שלדעתו כאשר אישה בוחרת לעשות את המצוה מעשיה נחשבים כקיום מצוה מלא? נשוב אל דברי **הריטב"א** ואל האופן שבו הוא מנמק את עמדת ר"ת (שם):

אפילו הכי הדעת מכרעת שעיקר הדין כדבריו דכיון דנשים סומכות רשות והם נוטלות עליהן שכר בעשייתן, דין הוא שיהו מברכות וכדאי הן לומר אשר קדשנו במצותיו וצונו שהרי הם בכלל ישראל שהן מצווים לעשות ואף הם יש להם רשות ונוטלות שכר שפיר קרינן ביה וצונו בכלל כל ישראל הלכך מברכות ונשכרות.

1. בשאלה מעניינת זו, האם חכמים חייבו את הסומא לקיים את המצוות, לא נעסוק במסגרת זו. ר"ת כנראה חולק וסבור שחכמים לא חייבו את הסומא.
2. ראה הלכות ציצית ג, ט. וכן הלכות שופר ו, יג.

האזן היטב לדברי הריטב"א, מדוע נשים מברכות לדעתו?

הרב גוסטמן סבור שפסיקת ר"ת נובעת מתפיסה עקרונית שהמצוה פונה גם לנשים ורק מאפשרת להן להיפטר ממנה (קונטרסי שיעורים קידושין, גדול המצווה ועושה):
 מבואר מתוס' דלא רק שמקבלות שכר אלא דהוי מצוה גמורה ממש כמו מצווה ועושה ושפיר מברך ברכת המצות, דאי נימא דאין זה מצוה גמורה אלא מעשה טוב בעלמא שמקבלין עליו שכר, איפה מצינו ברכה על ענין זה הרי לא תקנו חכמים רק ברכה על מצוה, ועל כרחך דגם זה היא מצוה ממש כשאר מצות דעלמא שמוזהרין עליהן.

בהמשך דבריו משיב אותנו הרב גוסטמן למחלוקת היסודית שעימה נפגשנו בדף הקודם בין רבי יוסי לרבי יהודה. נלמד תחילה את דברי הר"ן שהביא ראיה נוספת לעמדה שמברכות (קידושין דף יב: בדפי הרי"ף):

ועוד מביאין ראיה לדבריו מדאמר' בפרק בתרא דעירובין (דף צו א) מיכל בת שאול היתה מנחת תפילין ולא מיחו בידה חכמים משום דקסבר נשים סומכות רשות, משמע דלמאן דסבירא ליה דאין נשים סומכות מיחו, ואמאי בשלמא סמיכה משום דמשתמש בקדשים³ אבל בהנחת תפילין מאי איסורא איכא, אלא ודאי משום ברכה דלמ"ד סומכות רשות היו מברכות ולמ"ד אין נשים סומכות רשות מיחו משום דהויא ברכה לבטלה, הלכך לדידן דקי"ל סומכות רשות מברכות.

עולה מדבריו שגם ר"ת שסבור שנשים מברכות, אמר זאת רק לדעת ר' יוסי אך לא לדעת ר' יהודה. **הרב גוסטמן** מסביר שר' יוסי ור' יהודה נחלקו באותה סברה יסודית שמאפשרת לנשים לברך (שם): והנה יסוד פלוגתת תנאי הנ"ל בנשים סומכות נראה ברור דפליגי במובן שביארנו לעיל דמאן דאמר נשים סומכות רשות סובר דהא דפטרה התורה נשים מסמיכה אינו אלא פטור מחיוב והזהרה אבל אין כאן גרעון כלל בחפצא דמצוה דכיון שסמיכה היא מצוה אצל אנשים ממילא היא נמי מצוה אצל נשים, אלא שבאנשים היא מצות חובה ובנשים היא מצות רשות. וכן הוא לשון הר"ן הנ"ל במש"כ לדחות ראיית ר"ת וזה לשונו... ומאן דאמר נשים סומכות רשות סבר דלא מיחו משום דס"ל דכל מצוה שבאנשים חובה בנשים רשות. עכ"ל. כוונת הר"ן דמצות אנשים היא מצוה ממש גם בנשים, אלא שבאנשים היא מצות חובה ובנשים היא מצות רשות. ומפורש כדברינו בבעל המאור ר"ה דף לג ע"א וזה לשונו... וכל מצות עשה שהז"ג אף ע"פ שאינה חובה רשות דמצוה היא עכ"ל, הרי להדיא דמאן דאמר נשים סומכות רשות אין הכוונה דלא הוי מצוה, אלא פירושו שהיא מצוה ממש רק שאינה מצות חובה אלא מצוות רשות. וזהו שבעל המאור קורא לה רשות דמצוה, והרי היא כמצווה ממש לכל דיני התורה. ומאוד מדויק לשון הגמ' ת"ק קאמר דבר אל בני ישראל וסמך בני ישראל סומכין ואין בנות ישראל סומכות, כוונת ת"ק לומר דמצות סמיכה אינה נוהגת בבנות ישראל כלל דכיון שהתורה פטרה אותן ממצוה זו אין זו מצוה לגבייהו כלל ואם נשים סומכות אין זה קיום מצוה כלל דאין מצוה בלא חובה וציווי, אבל ר' יוסי ור' שמעון אומרים נשים סומכות רשות, פירוש דאינו אלא פטור מהחובה אבל היא ממש אותה מצוה כמו באנשים ונקראות רשות דמצוה.

הסבר לאור דברי הרב גוסטמן מדוע שאלת הברכה תלויה במחלוקת בין רבי יהודה לרבי שמעון ורבי יוסי.

3. כפי שלמדנו בדף הקודם רוב רבותינו הראשונים סבורים שגם ר' יהודה מתיר בדרך כלל לאישה לקיים מ"ע שהז"ג והוא מתנגד לכך רק במצבים מסוימים בלבד.

ד. הרב גוסטמן סבור אפוא שהיכולת לברך נובעת מהגדרת המעשה כקיום מצוה. כך עולה מדברי הר"ן, 'דכל מצוה שבאנשים חובה בנשים רשות'. וכן מדברי בעל המאור, 'וכל מצות עשה שהז"ג אף על פי שאינה חובה **רשות דמצוה** היא'. אולם ניתן להבין אחרת את העמדה שמאפשרת להן לברך, ונלמד את דברי **הראב"ן** (שו"ת סימן פז):

מה שנהגו אבותינו **שלא למחות בנשים הנוטלות לולב ומברכות עליו וכן ליישב בסוכה מברכות**. נראה לי אף על פי שהן פטורות דמצות עשה שהזמן גרמא הן, נראה לי דמהכא סמכו דאמרינן בפרק בתרא דעירובין [צ"ו ב] אשתו של יונה היתה עולה לרגל ולא מחו בה חכמים, ומוקמינן לה כרבי יוסי דאמר נשים סומכות רשות ובעלייתה היתה מביאה עולת ראייה... וכגון שהיו אומרים לה אקפן לידייכי ולא תבואי לידי מעילה... ולא היתה סומכת בכל כוחה דאילו אדם הסומך על בהמת קדשים בכל כוחו שלא בשעת סמיכה חייב קרבן מעילה דעביד עבודה בקדשים ואסור מדאורייתא, ואקפה אסור מדרבנן שלא בשעת סמיכה גזירה שלא יעשה בכל כוחו, ודחי ר' יוסי אקפה שהיא איסורא מדרבנן מקמי נשים, אבל סמיכה בכל כוחו שהיא איסורא דאורייתא ע"כ לא שרי ר' יוסי לנשים. וכי היכי דדחי ר' יוסי איסורא דרבנן מקמי נשים, הכא נמי דחי ברכת סוכה ולולב דליכא אלא איסורא דרבנן ברכה לבטלה מקמי נשים ומברכי.

כיצד מגדיר הראב"ן את ברכת הנשים על מ"ע שהז"ג? מדוע מותר להן לברך לדעתו?

לדבריו, ברכתה היא אכן ברכה לבטלה, שכן המצוה אינה פונה אליהן ומעשיהן אינם נחשבים כקיום מצוה. בכל זאת, כשם שחכמים לא מיחו בנשים שמניחות את ידיהן על ראש הקרבן, 'כדי לעשות נחת רוח לנשים', כך הם אינם מוחים בנשים שמברכות, 'דליכא אלא איסורא דרבנן ברכה לבטלה'.

ה. ביטוי נוסף להבנה עקרונית זו של ברכת הנשים עולה מדברי הרמ"א בדרכי משה. הרמ"א דן בשאלה הבאה: יהודה תקע כבר בשופר וכעת הוא שב ותוקע כדי להוציא נשים, האם הוא יכול לברך שוב? **הדרכי משה** סבור שלא ונלמד את נימוקו (דרכי משה תקפט):

ולי נראה כדברי בית יוסף דאם תוקעין לה אחר שיצא לא יברך לה התוקע דאף על גב דאין מוחין לנשים המברכות על מצות עשה מכל מקום מוטב שלא לברך כמו שנתבאר לעיל סימן י"ז (ד"מ ארוך ד"ה ויותר) אבל לברך אחר בשבילן נראה דאסור.

מהו נימוקו של הדרכי משה? מדוע אסור לתוקע לברך בשבילן? הסבר את דבריו לאור דברי הראב"ן.

ו. מה סוברים הראשונים שחולקים על ר"ת ופוסקים שנשים אינן יכולות לברך? מהו יסוד המחלוקת בינם לר"ת? האם הם חולקים בהכרח על התפיסה שהציג הרב גוסטמן?

נפתח בדברי דברי **רבנו מנוח** שממשיך במובן מסוים את הקו שעולה מדברי הראב"ן (ספר המנוחה, שופר סוכה ולולב, פרק ב):

ושמעין מינה דאי בעו נשים תתקעו בלא ברכה, ומי שתוקע בשבילן אינו מברך והן אינן רשאות לברך לא על התקיעה ולא על הסוכה ולא על הלולב, דלענין נטילה הוא דאי בעו עבדי כשאר יומי דומיא דמיכל בת כושי שהיתה מנחת תפילין וכאשתו של יונה שהיתה עולה לרגל כדאיתא בפרק המוציא תפילין, אבל לענין ברכה לבטלה לא אמרינן. ודעת חכמי צרפת דמברכי נשים אכלהו מצות, ולא מסתבר שהרי אפילו קי"ל כר' יוסי ור' שמעון שאין מעכבין את הנשים מלתקוע, הני מילי לענין תקיעה בשבת דליתא אלא משום גזרה דרבנן, אבל לענין ברכה לבטלה דאיכא איסורא דאורייתא דכתיב לא תשא ליכא ספיקא דאסרי.

מדוע נשים אינן יכולות לברך לפי דברי רבנו מנוח?

כדי לעשות נחת רוח לנשים הותרו רק איסורי דרבנן, והאיסור לברך ברכה לבטלה הוא איסור דאורייתא. הברכה היא ברכה לבטלה משום שהמעשה אינו נחשב כקיום מצוה. לכן נשים לא יכולות לברך – ברכתן תהיה ברכה לבטלה, דבר האסור מהתורה.

ז. מדברי הסמ"ג עולה הבנה אחרת של העמדה שאין מברכות (סמ"ג עשין מב):

אבל זהו דבר תימא מהו וציונו בדבר שאינה מחוייבת לא מדאורייתא ולא מדרבנן דהא מאי דמברכין אמצות דרבנן היינו כדמפרש בפרק במה מדליקין (שבת כג, א) גבי נר חנוכה היכן ציונו מלא תסור אבל נשים במצות עשה שהזמן גרמא אפילו מדברי סופרים (פטורות ואין יברכו וציונו).

מדוע נשים אינן מברכות לפי הסברו של הסמ"ג?

הן אינן מברכות בשל חוסר יכולתן לומר את נוסח הברכה, 'אשר קדשנו במצוותיו וציונו' – הן הרי אינן מצוות! **הרא"ש** צועד בקו זה ומסיק ממנו שכולם יסכימו שנשים יוכלו לברך ברכות שנוסחן שונה. הוא דן באחת הראיות של ר"ת לכך שנשים יכולות לברך. נפתח בראיה (רא"ש קידושין א, מט): ועוד הביא ראיה מדאמר רב אחא בערבי פסחים (דף קטז ב) סומא פטור מלומר ההגדה ופריך ליה והא אמר רבינא שאילתינהו לרבנן דבי רב ששת מאן אמר אגדתא (את ההגדה) בי רב ששת, רב ששת (שהיה סומא) בי רב יוסף, רב יוסף ומוכח התם דלא פריך אלא ממה שמוציאין אחרים אבל מה שברכו הם עצמם לא קשיא ליה אף על גב דאיכא ברכה דאשר גאלנו. הגמ' מקשה רק: אם סומא פטור מההגדה איך היו יכולים רב יוסף ורב ששת להוציא אחרים ידי חובה, אך היא לא מקשה: אם סומא פטור מההגדה איך היו יכולים רב יוסף ורב ששת לומר את ההגדה, הרי יש בה ברכה. עולה מכך שברכת הסומא הפטור אינה קשה לגמ', ומכאן שאדם יכול לברך גם על מצוות שמהן הוא פטור. **הרא"ש** דוחה את הראיה (שם): מיהו אין זו ראיה כל כך... דבברכה אשר גאלנו ליכא וצונו. ותימה הוא היאך תאמר וצונו במילתא דלא מיחייבא לא מדאורייתא ולא מדרבנן.

מהי דחיית הרא"ש? מהו הטעם לכך שנשים אינן מברכות לדעתו?

נשים אינן יכולות לברך ברכות שחלק מהנוסח שלהן הוא 'אשר קדשנו במצותיו וצונו', 'ותימא הוא היאך תאמר וצונו במילתא דלא מיחייבא לא מדאורייתא ולא מדרבנן'. בברכת ההגדה, לעומת זאת, לא מזכרות מילים אלו, ולכן גם אדם שפטור ממצוה זו יכול לברך עליה.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. אמר רב יוסף: מריש הוא אמינא, מאן דהוה אמר לי הלכה כר"י, דאמר: סומא פטור מן המצות, עבידנא יומא טבא לרבנן, דהא לא מיפקידנא והא עבידנא.
מה הראיה שהביא רבנו תם מסוגיה זו לכך שנשים יכולות לברך על מ"ע שהז"ג? כיצד ר"י דחה את הראיה?
 2. מהי התפיסה העקרונית שעומדת בשורש דברי ר"ת לפי הסברו של הרב גוסטמן?
 3. הצג את הסברו של הראב"ן לעמדה שנשים יכולות לברך.
 4. הרמב"ם ועמו ראשונים נוספים חולקים על ר"ת וסבורים שנשים אינן יכולות לברך. הצג שני הסברים שונים לכך, עמדת רבנו מנוח ועמדת הסמ"ג והרא"ש.
- התבונן בדברים לאור תפיסתו העקרונית של הרב גוסטמן: לפי איזה מן ההסברים העמדה שנשים אינן מברכות יכולה להסכים עם תפיסתו העקרונית של הרב גוסטמן?